

Віктор АНДРУЩЕНКО

Ключові слова: людина, освіта, освітня політика, статус учителя.

Нещодавно у Києві відбувся перший форум ректорів європейських педагогічних університетів. Тема форуму – «Проблема підготовки нового вчителя для об'єднаної Європи XXI століття». На форумі було створено Асоціацію ректорів педагогічних університетів, прийнято звернення до парламентаріїв Європи на підтримку вчителя, засновано науковий часопис «Європейські педагогічні студії». Головною темою дискусії була особистість учителя, його професійні риси в минулому, сьогодні та у перспективі. Наш часопис продовжує публікувати матеріали, які надіслали учасники форуму.

СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС УЧИТЕЛЯ

© Андрущенко В. П., 2012

...Вчитель завжди був і залишається величиною стабільно високою, яка поєднує традиційний досвід і новітні якості, сформовані відповідно до потреб практики...

... «Ми з батьком працювали в полі, повз яке йшла людина... Батько встав, зняв шапку і вклонився їй. «Хто це», – запитав я. «Це, синку, Учитель», – відповів мені батько і ще раз низько вклонився вчителеві». Цю історію розповів мені перший Президент незалежної України Леонід Макарович Кравчук. На жаль, наша епоха виявилась до вчителя немилосердною: шапку перед учителем не знімає ніхто...

... У педагогічному розумінні традиційно «вчителем» називали спеціаліста, який веде навчальну та виховну роботу з учнями у загальноосвітніх школах. З часом це поняття набуло розширеного трактування. Поняттям «учитель» охоплювалась когорта людей – учених, громадських діячів, викладачів (професорів) університетів, наставників, вихователів – усіх тих, хто формує погляди й переконання людей, спрямовує їх на істинний життєвий шлях, допо-

магає знайти своє місце в системі соціальних відносин, утвердитись як особистість. Першими вчителями були жерці Єгипту, Вавилону, інших країн Стародавнього Сходу. У Греції учителями, зазвичай, були вільнонаймані громадяни. У Римі вчитель був державним службовцем і призначався імператором. У серйозному розумінні цього слова, професія учителя є однією із найдавніших професій у світі. Вона виникла й утвердилася внаслідок розподілу праці, виокремлення освітньої і виховної діяльності як особливої у системі інших видів суспільного виробництва. Професія вчителя – один із стовпів, на якому тримається будова світової цивілізації.

На жаль, соціальний статус, авторитет учительської професії втрачає свою соціальну вагу. Це, як відомо, загальнопланетарна, загальноєвропейська проблема, за винятком таких країн, як Фінляндія, де професія вчителя залишається привабливою для молоді, а «педагогічна освіта, відповідно – одна із найпопулярніших університетських навчальних програм» [11, 84].

У Європі ситуація складається так, коли, з одного боку, визнається, що вчителі «залишаються ключовими фігурами в освіті» [9, 18], а з іншого, констатується, «що, не зважаючи на певні особливості в окремих країнах, загальною тенденцією в Європі є зниження статусу професії вчителя» [10, 39]. Схожа ситуація і в нашій країні, де результати «соціологічного опитування свідчать про низьке суспільне визнання професії вчителя» [5, 133].

В Україні означена проблема стоїть дуже гостро. Як людина, яка практично все своє свідоме життя присвятила освіті, я можу цілком адекватно визначити масштаб і глибину негативних наслідків, скажімо так, «пролетаризації», соціальної маргіналізації учителя для майбутньої долі українського суспільства. Адже, одна справа, коли йдеться про зміни в статусі вчителя та його наслідки у розвинутому західному суспільстві, яке має відповідні ресурси, щоб виправити ситуацію, інша – коли йдеться про нашу, з обмеженими можливостями, країну, де учитель, перефразовуючи слова видатного російського поета, за-

вжди був і є «більше ніж учитель». На ньому трималася культурна традиція, національна ідентичність, мораль. Зараз же ми є свідками того, що він уже, через цілу низку обставин, втрачає цю функцію. В результаті, – особливо це стосується сільської місцевості, – зазнає суттєвої ерозії уся соціальна тканина людського співжиття. Про рівень моралі годі й говорити. І чи не тут також треба шукати відповідь на питання, яке порушили журналісти та фахівці, – «Чому наші діти п'ють?» [2]. Звісно, за те, що за даними Світового банку, найбільше в Європі п'ють і курять українські діти, відповідає усе суспільство. І все ж...

Про який моральний, особистий авторитет учителя для молоді на селі може йтися, якщо він змушений перейматися, насамперед, проблемою виживання із відповідними для його соціального статусу наслідками? За роки незалежності ми так і не змогли забезпечити вчителю гідні його призначення умови. Існує в цьому плані чимало проблем і зараз. Зокрема, навряд чи сприятиме розв'язанню проблем у вчительському середовищі спосіб, у який регіональна влада здійснює так звану «оптимізацію» шкільної мережі. Чи можна назвати його адекватним, якщо у відповідь на дії влади батьки погрожують самоспаленням? Ця проблема, як відомо, викликала занепокоєння Президента України В. Януковича. Я маю надію, що саме воля Президента України стане тим життєдайним поштовхом, який поверне наше суспільство обличчям до вчителя, моралі, культури, науки, духовності.

У західноєвропейських країнах проблема статусу вчителя, його ролі в суспільстві теж певною мірою непокоїть громадськість і політичну владу.

У 2006 р. вчителі у європейських країнах склали в середньому 2 % активного населення (6,25 млн). В усіх європейських країнах (за винятком Греції, Люксембурга, Ліхтенштейна й Туреччини) понад 60 % педагогічного контингенту початкової та середньої освіти – жінки. В чотирьох країнах (Болгарії, Естонії, Латвії, Литві) 80 % вчителів – це жінки. У сфері вищої освіти ситуація дещо відрізняється. Жінок тут менше 50 % викладацького контингенту, за ви-

нятком Латвії та Литви. У половині із 31 країни частка їх – менше 40 % [9, 181].

Важливою характеристикою педагогічного контингенту є його вікові показники. Для Європи характерно, що «порівняно з іншими професіями, вчительський та викладацький контингент має вищий відсоток груп поважного, зокрема і передпенсійного, віку» [8]. Зокрема, у Німеччині, Італії та Швеції вчителі у сфері початкової освіти «доволі поважного віку», оскільки найбільш репрезентативними є дві вікові групи – 40–49-річні та 50 і більше років. У 12 країнах (Бельгії, Болгарії, Греції, Франції, Латвії, Литві, Угорщині, Австрії, Польщі, Португалії, Словенії та Фінляндії) найбільша частка вікових груп від 30 до 39 та від 40 до 49 років. Зокрема, вони складають 66 % учителів в Угорщині, та понад 72 % в Болгарії, Греції та Словенії.

У більшості країн, за винятком Мальти, вчителі в сфері середньої освіти загалом мають більш поважний вік, ніж у сфері початкової освіти. Зокрема, у Німеччині, Італії, Нідерландах, Швеції та Норвегії понад 40 % учителів 50 років і старші. Дуже низький відсоток вчителів до 30 років спостерігається в Болгарії, Німеччині, Італії, Австрії, Фінляндії, Швеції та Норвегії.

У європейських країнах переважна більшість учителів ідуть на пенсію щойно отримують таку можливість. Для виходу на пенсію потрібно відпрацювати певну кількість років та/або досягти певного віку. Фактично в усіх європейських країнах офіційно встановлено вікову межу, досягнувши якої вчителі вже не можуть працювати, за деякими винятками. Ця межа зазвичай – 65 років. У Франції та Португалії – 60 років, але тільки для жінок, у Ліхтенштейні – 64, у Норвегії – 67 років.

У понад половині країн вчителі можуть піти на пенсію, відпрацювавши встановлену офіційно кількість років. Зокрема, в Ліхтенштейні – 15 років, у Туреччині – 25, у Бельгії, Австрії, Ірландії – 40 років. А у Фінляндії піти на пенсію можна лише за однієї умови – досягнення певного віку.

Водночас існує практика, коли пенсіонери продовжують працювати. В Данії, Німеччині, Ірландії, Румунії та Словенії

(середня освіта) значний відсоток учителів залишається на своїх посадах і після досягнення пенсійного віку. В Естонії, Литві та Словенії близько 5 % контингенту складають пенсіонери, які працюють.

Аналізуючи демографічні показники наявного контингенту вчителів у європейських країнах, експерти Європейської комісії відзначають, що в деяких країнах, зокрема Німеччині та Італії, близькі до пенсійної межі вікові групи складають більшість. А це означає, що майже 70 % учителів підуть на пенсію протягом найближчих 20-ти років. Більш вигідною є ситуація в Бельгії, Болгарії, Ірландії, Греції, Іспанії, Латвії, Литві, Угорщині, Австрії, Португалії, Словенії, Ісландії, Ліхтенштейні. Кіпр та Мальта вирізняються як країни, де існує найбільш збалансований за віком контингент учителів [9, 174, 180–183, 185].

Західні аналітики, вивчаючи проблеми, з якими стикається вчитель, викладач, звертають увагу, передусім, на те, що за останні десятиліття відбулися значні зміни в суспільному середовищі, у якому функціонує система освіти. На перше місце, зазвичай, висувається проблема забезпечення та реалізації політики мультикультурності у сфері освіти. Останнім часом у цій сфері, зокрема у зв'язку із наслідками економічної кризи, виникло чимало доволі суттєвих загроз та викликів. Наприклад, у Німеччині, за даними соціологів, 58 % західних німців і 62 % східних негативно налаштовані щодо мусульман. У жовтні 2010 р. канцлер ФРН Ангела Меркель визнала цілковитий провал спроб побудувати мультикультурне суспільство у Німеччині. З такими заявами також виступили президент Франції Ніколя Саркозі та прем'єр-міністр Великобританії Девід Кемерон [4].

Але лише одного визнання фактичних невдач у попередній період замало, щоб виправити ситуацію. А вона, як свідчить статистика, лише ускладнюватиметься. Досить сказати, що, за прогнозами експертів, 25 % населення Європейського Союзу у 2020 р. складатимуть мусульмани [7, 77]. У цій ситуації потрібні нові підходи. *Один із них*

запропоновано членами Групи провідних діячів, утвореної за ініціативою Генерального секретаря Ради Європи Турбйорна Ягганда, які оприлюднили доповідь «Жити разом: поєднання різноманіття і свободи в Європі XXI століття». Її автори (Йошка Фішер, Емма Боніно, Тіаматі Гартон Еш, Мартен Ірш, Данута Хюбнер, Айше Кадіоглу, Соня Ліхт, Володимир Лукін і Хав'єр Солана) запропонували 17 керівних принципів, які, як вони сподіваються, «політики, люди, що визначають громадську думку, активісти громадянського суспільства використовуватимуть як робочий посібник у боротьбі за різноманіття». Головна ідея їхньої доповіді, яка мусить визначити нову політику мультикультуралізму, – це «мінімум примусу, максимум переконання» [3]. Сподіваємося, що заклики знаних і авторитетних у Європі особистостей знайдуть відповідний відгук і в освітянському середовищі, насамперед серед тих, хто визначає зміст освітньої політики і на національному, і на загальноєвропейському рівнях.

По-друге, вчені, громадські діячі фіксують серйозні зміни у сфері сімейного виховання. Зокрема, збільшується кількість дітей, які зростають у неповних сім'ях, зазвичай з матір'ю. До цього слід також додати, що 2,2 % учнівського контингенту в країнах Євросоюзу навчається у спеціалізованих школах для дітей з обмеженими можливостями.

По-третє, відчутною залишається проблема рівного доступу до освіти, зокрема для дітей іммігрантів. Орієнтована на створення рівних можливостей для усіх, система освіти водночас певною мірою «відтворює наявну соціальну нерівність у суспільстві». [10, 56].

По-четверте, рух до інформаційного суспільства контрастує з тим фактом, що 80 млн. осіб від 25 до 64 років у Європі «мають низький рівень кваліфікації». 40 % населення віком від 16 до 74 років у Євросоюзі не мають навичок роботи з комп'ютером, а понад 30 % ніколи ним не користувалися. Розрив між висококваліфікованими та низько-

кваліфікованими працівниками поглиблюється [10, 56].

По-п'яте, в умовах тотальної загрози «комерціалізації суспільного життя», зокрема й освіти, спроб редукції освіти лише до фахової підготовки майбутнього працівника, впровадження максимально раціональних менеджментних моделей управління освітнім процесом учителі опинилися перед реальною небезпекою перетворитися на простих виконавців далекої від інтересів суспільства освітньої політики, і не можуть залишатися активними, творчими її учасниками. «Вчителі мають очолити спротив цій тенденції» [10, 56].

І, нарешті, доволі тривожною для європейської освіти тенденцією є намагання деяких національних урядів розв'язати бюджетні проблеми за рахунок скорочення державного фінансування освіти, передусім – вищої. Як свідчать останні події в Англії та деяких інших країнах, насамперед постраждають гуманітарні факультети і факультети мистецтв. Коментуючи заяву британського прем'єр-міністра Д. Кемерона про те, що субсидування британських університетів урізане на цілих 40 %, громадський діяч і соціальний критик Н. Вольф зазначає, що «скорочення фінансування в Британії викриває той тиск у розвинених країнах, що також спостерігається і у США, метою якого є види освіти, що ведуть до відкритого, сильного громадянського суспільства та виховання громадян, які були б здатні протистояти гнобленню». Атака на «мистецтво й гуманітарні науки є гігантським кроком до створення покірною, затурканого населення», – підкреслює критик. Корпораціям, – наголошує Н. Вольф, – потрібне саме таке населення, яке б працювало і служило винятково їхнім інтересам [6]. Слід зазначити, що щось подібне ми спостерігали останнім часом і в нашій країні.

Ключовою проблемою європейської освітньої політики є «покращення іміджу навчання та підвищення статусу професії вчителя» [11, 7]. Це складне завдання розв'язується комплексно, системно. Політика, спрямована на підвищення суспі-

льного статусу вчителя, органічно поєднується із заходами, які здійснюються у галузі соціальної політики. Зокрема у програмах, у яких освіту розглядають як інструмент боротьби з бідністю. Підготовка вчителів передбачає також розвиток їхніх підприємницьких здібностей, розуміння важливості вивчення іноземних мов у рамках загальноєвропейської стратегії мультилінгвізму [8]. Притаманна західній, зокрема і європейській цивілізаційній традиції філософія лідерства визначає зміст багатьох програм, спрямованих на підвищення суспільного статусу вчителя. Для освітнього лідера ХХІ століття характерні такі риси: схильність до високих стандартів; високі етичні цінності; розуміння соціальних і політичних тенденцій зміни ролі освіти в суспільстві; здатність розв'язувати проблеми; навички адаптації до змін; здатність до співпраці з громадськими організаціями; здатність до навчання упродовж усього життя; віра в те, що кожна дитина може досягти академічного успіху в школі; впевненість у тому, що кожна школа має культивувати демократичні

цінності й норми; здатність бути мислячим практиком [1].

Отже, здійснюючи практичні заходи, спрямовані на підвищення суспільного статусу професії вчителя, європейські політичні лідери та освітянська спільнота мають спиратися на відповідні теоретичні дослідження останніх років. Між тим, більшість тих, хто стоїть біля керма влади, демонструють до науки, зокрема педагогічної, зверхнє ставлення. Нещодавно в Комітеті Верховної Ради обговорювалися три проекти закону «Про вищу освіту». Скажу відразу, всі вони цікаві, але... «А чи читали Ви нашу (у співавторстві з В. Савельєвим) книгу «Освітня політика», де ці питання розглядаються в широкому філософсько-педагогічному дискурсі?», – запитав я одного зі співавторів проекту Закону. Моєму здивуванню не було меж: не читав і не знає ні про її існування, ні про авторів, хоча вони очолюють провідні університети України! А це вже горе – «горе з розуму» – для тих, хто його має, і для інших, у кого його вистачає тільки на те, щоб піднятися на черговий щабель кар'єрного зростання.

Література

1. **Громовий В.** Ми йдемо, або політ дракона / В. Громовий // Дзеркало тижня. — 2006. — 30 груд.
2. День. — 2011. — 11—12 лют.
3. День. — 2011. — 11 трав.
4. Ердоган закликав німців і турків поважати один одного // День. — 1 бер.
5. **Кремень В. Г.** Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати. / В. Г. Кремень. – К.: Грамота, 2005. – 448 с.
6. Культурна війна Девіда Кемерона // День. — 2010. — 9 лист.
7. **Dilday K.A.** Europe Reborn K. A/ Dilday // World Policy Journal. — 2008. — Summer.
8. Improving Quality of Teacher Education. — Brussels. 3.8.2008, p. 10. — Режим доступу: [//http://ec.europa.eu/education](http://ec.europa.eu/education).
9. Key Data on Education in Europe 2009.
10. Teacher Education in Europe. An ETUCE Policy Paper. Adopted by the Executive Board on 14th April 2008.
11. Teacher Education Policy in Europe: a Voice of Higher Education Institutions / ed. by V.Hudson and P.Zgaga. — Umea, 2008.

Резюме

• Аналізується соціальний статус учителя у провідних країнах європейського простору, здійснюється порівняння його основних показників в Україні та Європі. Визначаються риси освітнього лідера ХХІ століття.

• Анализируется социальный статус учителя в ведущих странах европейского сообщества, осуществляется сравнение его основных показателей в Украине и Европе. Определяются черты лидера в образовании XXI века.

• The social status of a teacher in the leading countries of the European community is under review; its key indicators are being compared and implemented as for the experience of Ukraine. The features or the educational leader of the XXI century are figured out.